

Walter Prevenier

Historici als rechters en als gevangenen van hun bronnen

Wat is de verhouding van de historicus met zijn of haar bron? Welk van beide is de baas? In het onderstaande artikel werpt Walter Prevenier een licht op deze en andere vragen, met een blik op een andere discipline waarin wordt geworsteld met bronnen en bewijsmateriaal: de rechtspraak.

Historici worden er van verdacht, vaak terecht, de feiten van het verleden in de pas te doen lopen met hun eigen verhaal, ideologie, en vooroordelen. Ze zijn inderdaad vaak de rechters van het verleden, rechters die zoals de 'echte' rechters veelal denken dat ze boven elke verdenking staan. Vaak vergeet men daarbij hoezeer de door hen gehanteerde informatie over het verleden op grote schaal beschadigd is door leugens en manipulaties in de getuigenissen van de tijdgenoten, in de zakelijke registraties van financiële transacties, in de notulen van gerechtsofficieren. Perceptie van het verleden is een zaak van de onderzoekers, maar evenzeer van de bronnen over dat verleden. Historici zijn niet enkel weldenkende rechters, ze zijn ook machteloze gevangenen van hun bronnen, en van het ontbreken van bronnen. Hun kans tot objectiviteit is vaak een *noble dream*.

De positie van een politicoloog, journalist of historicus, die anno 2009 gevraagd wordt zich uit te spreken over een fenomeen als pakweg de onafhankelijkheid van Kosovo, over de feiten die tot dit resultaat hebben geleid, over de daarbij gebruikte methodes, tactieken en strategieën, is nog het best te vergelijken met de professionele situatie van de strafrechter in een moordzaak, die geacht wordt een correct en eerlijk oordeel te vellen, dat steunt op de verklaringen van ooggetuigen, op het terugvinden van het misdaadwapen, op de zekerheid of onzekerheid van het alibi van de verdachte, en op de geloofwaardigheid van de verdachte. De klassieke definities van bewijsvoeringen in de rechtspraak werden ooit vastgelegd door de Amerikaanse jurist John Wigmore, met noties zoals *evidentiary facts* [bewijsleverende feiten], *circumstantial evidence* [indirect bewijs] en

testimonial evidence [getuigenis].¹

Het is stellig even moeilijk voor historici als voor rechters om de werkelijkheid te achterhalen. De definitie van een woord zit vaak meer in het hoofd van de getuige dan in het woordenboek. We worden geacht empathie op te brengen voor de acteurs van een historisch gebeuren, maar we horen tegelijk ook afstand te houden. Het is naïef te denken, zoals vele ‘positivisten’ doen, dat de lectuur van een brief van een tijdgenoot toelaat precies te weten wat omging in het hoofd van dat individu. Anderzijds waarschuwen postmoderne onderzoekers er voor dat uiteenlopende interpretaties van één en dezelfde tekst perfect valabel kunnen zijn. Komen we dan wel ooit toe aan het *wie es eigentlich gewesen [ist]* van Ranke?

Laten we wel wezen. Er bestaat voor rechters en historici wel degelijk zoiets als *hard evidence*, veelal op grond van een ‘unwitted evidence’, een ongewild of niet-bedoeld spoor. Voor de rechter kan dit een gefilmde versie van het misdrijf zijn, zoals de ‘toevallige’ opname die een attente ooggetuige filmde, toen de jongens van de LAPD (Los Angeles Police Department) in maart 1991 hardhandig ene Rodney King bont en blauw sloegen, nadat ze hem hadden achtervolgd voor overdreven snelheid. Die politiejongens hadden niet gemerkt dat de scène werd opgenomen vanuit een naburig appartement. Je zou denken: een bron waar geen enkele rechter naast kon kijken, vermits het filmpje prompt wereldwijd door de TV-netwerken uitgezonden werd.² Ze dachten van wel, en in april 1992 sprak een LA jury de politiemensen vrij. Maar het ‘hard evidence’ filmpje had uiteindelijk meer impact dan de uitspraak. Het was het signaal voor zes dagen van stenen gooien, brandstichting, aanvallen op voorbijgangers en politiemensen, en 56 moorden. De publieke opinie in de arme wijken van South Central LA zag in de ‘ongewilde bron’ het harde bewijs van een sinds lang aanwezige perceptie van *racial profiling* bij het LAPD.³ Het harde bewijs dat een Picasso een echte Picasso is, bestaat in het observeren van de schilder terwijl hij aan het werk is. Een enkele keer bleek dat mogelijk, zoals bij de filmopname van

- 1 T. Anderson, J.H. Wigmore en W. L. Twining, *Analysis of evidence. how to do things with facts, based on Wigmore's Science of judicial proof* (Boston 1991) XIX-XXXVI, 54-57, 443-449.
- 2 D.M. Rejali, *Torture and Democracy* (Princeton 2007) 1., stipt aan dat de Commissie Warren Christopher van oordeel was dat ‘whether there ever would have been a LAPD investigation without the video is doubtful’.
- 3 L. Cannon, *Official Negligence. How Rodney King and the Riots Changed Los Angeles and the LAPD* (Boulder, CO, 1999) 27, 31-32.

Georges-Henri Clouzot uit 1956.⁴ In 'Le Mystère Picasso' filmde Clouzot de penseeltrekken van de meester vanuit de keerzijde van een glasblad, terwijl Picasso de aanwezigheid van de camera nagenoeg vergat.⁵

Een tweede 'harde' bewijsvoering in de rechtszaal is de DNA-analyse.⁶ In 1943 had Oswald Every ontdekt dat DNA drager is van genetische informatie, en in 1953 hadden Francis Crick en James Watson de structuur van DNA beschreven.⁷ Maar het duurde nog tot de jaren 1990 voor deze ontdekkingen bruikbaar werden als element van bewijsvoering in de rechtbank. In 1991 was de scepsis nog zo groot dat in de toenmalige handboeken nog niet (zoals bij Terence Anderson⁸) of slechts beperkt (zoals bij Bernard Robertson⁹) van DNA-proeven melding werd gemaakt. In volgende edities van Robertson in 1995¹⁰ en van Anderson in 2005 is het al anders.¹¹ DNA-testen hebben er voor gezorgd dat twee klassieke rotsen uit het verleden veel van hun pluimen verloren: de bekentenis en de ooggetuigenis, twee elementen waar ontelbare generaties van rechters (en historici) geloof aan hebben gehecht. DNA reveleerde hoeveel 'false confessions' er wel waren.¹² Achteraf gezien verbaast het ons hoe kritiekloos rechters de categorie pseudo-bekentenis, uitgelokt of afgedwongen door perfide ondervragers, niet hadden onderkend. De casus van Arthur London toont een nog subtielere achtergrond voor zelfbeschuldiging. Deze onderminister van Buitenlandse Zaken van Tsjecho-Slowakije, was in 1951 in ongenade gevallen. Tijdens de beruchte Praagse processen, onder het Novotny bewind, heeft hij poli-

4 H.G. Clouzot, *Le Mystère Picasso*, Arte Vidéo ed. (Parijs 1996).

5 A. Bazin ed., *Bazin at Work. Major Essays and Reviews from the Forties and Fifties* (New York en Routledge 1997) 211-218.

6 Over de actuele toepassing van DNA testen in de rechtbank: W. Kam Fung en Y.Q. Hu, *Statistical DNA Forensics. Theory, Methods, and Computation* (Chichester 2008).

7 V. K. McElheny, *Watson and DNA. Making a Scientific Revolution* (Cambridge MA., 2003).; Christy Marx, *Watson and Crick and DNA* (New York 2005).

8 Anderson, Wigmore e.a., *Analysis of evidence*, 54-57, 443-449.

9 B. Robertson en G.A. Vignaux, *Interpreting evidence. evaluating forensic science in the courtroom* (Chichester 1991) 157-173.

10 Robertson en Vignaux, *Interpreting evidence*, 157-173.

11 T. Anderson, D. Schum en W. Twining, *Analysis of evidence* (New York 2005) 47, 59, 66.

12 S. A. Drizin en R. A. Leo, 'The Problem of False Confession in the Post-DNA World', *North Carolina Law Review*, 82 (2004) 907-918.; C. Meissner en S. M. Kassir, 'You're Guilty, So Just Confess', in: G. Daniel Lassiter ed., *Interrogations, confessions, and entrapment* (New York 2004) 85-106.

tieke misdrijven bekend die hij nooit had bedreven, uit pure loyauteit aan de communistische ideologie die hem mateloos lief was. Pas na verloop van maanden werd hij bewust van zijn eigen inconsequenties.¹³ Van toen af smokkelde hij via brieven aan zijn vrouw Lise dagboek-velletjes uit de Praagse gevangenis naar buiten, op basis waarvan in 1968 in Parijs het boek *L'aveu. Dans l'engrenage du Procès de Prague* werd gepubliceerd. Hierin werd perfect het perfide mechanisme van de psychologische vernietiging van het ego blootgelegd. De velletjes zelf werden in 1997 door weduwe Lise London uitgegeven.¹⁴ London was uiteraard niet het eerste slachtoffer van dergelijke praktijken. In juli 1395 werden de rechters van het Parlement de Paris er mee geconfronteerd toen de van een verkrachting beschuldigde Jean de Thuisy zesmaal aan harde martelingen werd onderworpen. Toen hij nog steeds het vermeende 'misdrijf' niet 'bekende', en de gerechtsofficieren ermee dreigden hem nog harder op de pijnbank te leggen, riep de verdachte uit dat hij desnoods twintig verkrachtingen wou bekennen, indien dat het einde zou betekenen van de vreselijke tortuur, en zoniet, 'dat men hem maar meteen het hoofd kon afhakken'.¹⁵ Het is een vroege aanklacht tegen het primaire bijgeloof (of was het kwade trouw?) van veel ancien-régime rechters die zich voorstelden dat een bekentenis de trouwe weerspiegeling zou zijn van de werkelijkheid. Vanaf de 12e eeuw was in Europa, onder invloed van het Romeins recht en de kerkelijke inquisitie, de overtuiging doorgedrongen dat tortuur een geschikt medium was om tot bekentenissen te komen.¹⁶ Pas in 1764 heeft de verlichte Italiaanse filosoof Cesare Beccaria het gebruik van marteling in criminele zaken van de hand gewezen.¹⁷ Er zijn nochtans meer aanwijzingen dat reeds in de middeleeuwen gerechtsofficieren zich realiseerden hoe moeilijk het vaak was hard bewijs te leveren. Tal van Vlaamse

13 A. en L. London, *L'aveu. Dans l'engrenage du Procès de Prague* (Parijs 1968).

14 Over de authenticiteit van de buitengesmokkelde velletjes, zie: L. London, *Aux sources de L'aveu* (Parijs 1997).

15 Archives Nationales, Parijs, X 2A, f° 259 r° (juli 1395) : 'les dessusdiz le mistrent a question par six fois, et lui batirent les plantes des piez' ... 'il dist qu'il n'en confesserait riens, car il ne l'avoit point fait' ... 'et lui dirent les diz officiers que s'il ne le confessoit, ilz le mettroient plus fort en question qu'il n'avoit esté par avant, et lors ledit Thuisy dist qu'il ameroit mieulx confesser qu'il en eust efforcié XX que estre plus questionné, et request que on lui copast la teste'.

16 R. C. van Caenegem, 'La preuve dans le droit du moyen âge occidental', in : John Gilissen ed., *La Preuve, la partie, Recueils de la Société Jean Bodin*, 17 (Brussel 1965) 691-753.; Edward Peters, *Torture*, Philadelphia, 1996, pp. 40-73.

17 L. Hunt, *Inventing Human Rights* (New York en London 2007) 80-81.; Peters, *Torture*, 73, 264-269.

L'aveu. Dans l'engrenage du Procès de Prague uit 1968.

baljuws gooiden het in de 14e en 15e eeuw ontelbare malen op een financieel akkoordje (*compositio*) met een verdachte partij, tegen wie een bezwarende getuigenis bestond, omdat het voor hen al te moeilijk bleek de klacht hard te maken.¹⁸

De tweede rots die door de DNA-testen in puin viel, is de ooggetuige. De ooggetuigenis is altijd al verdacht geweest van subjectivisme. In 1999 maakte strafrechtdeskundige Christine Boyle definitief juridisch brandhout van de betrouwbaarheid van ooggetuigen.¹⁹ De genadeslag van de ooggetuigenissen was er gekomen in de jaren 1990 door de DNA-testen. In 1987 werd ene Kirk Bloodsworth wegens een ooggetuigenis ter dood veroordeeld voor de vermeende moord op een negenjarig meisje in 1984. In 1994 was hij de eerste veroordeelde die werd vrijgelaten uit de Death Row nadat bloedtesten uitwezen dat zijn DNA onmogelijk met dat van de op de slachtoffers gevonden sporen kon worden geïdentificeerd. Tussen 1994 en 2007 zijn 123 personen vrijgekomen uit de Death Row, waarvan 14 na een DNA-analyse.²⁰ Ze waren bijna allen veroordeeld op basis van zogenaamde ooggetuigen. Niet alleen bewezen deze tegenproeven hoe kwetsbaar de kwaliteit van een ooggetuige wel is, ook werd één van de oorzaken van de foute 'herkenningen' blootgelegd. 90 % van de foute terdoodveroordelingen betroffen African Americans. Het ras-vooroordeel was nooit ver weg.

Ook voor historici is er sporadisch 'hard evidence' weggelegd. Illustere casussen zijn de bandjes van Nixon, en de Israëliëse kabinetsnotulen over Sabra en Chatilla. Toen de Watergate affaire losbrak in 1972 waren er al heel snel aanwijzingen van de betrokkenheid van het Witte Huis bij de inbraak in een kantoor van de Democratische partij in het Watergate-gebouw, zoals het notitieboekje met het telefoonnummer van een presidentiële medewerker,

18 J. van Rompaey, 'Het compositierecht in Vlaanderen van de veertiende tot de achttiende eeuw', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 29 (1961) 43-79, nl. p. 52-53.

19 C. Boyle, M. MacCrimmon, en D. Martin ed., *The Law of Evidence. Fact Finding, Fairness and Advocacy* (Toronto 1999) 389-520.

20 F.R. Baumgartner, S.L. de Boef en A.E. Boydston, *The Decline of the Death Penalty and the Discovery of Innocence* (Cambridge U.K. 2008) 1-2.

dat één der ‘inbrekers’ had nagelaten op de plek van het misdrijf. Het was een nuttig spoor, dat hypothesen toeliet, maar vooralsnog niet meer dan dat. Wanneer tijdens de Senaatsverhoren, op 25 juni 1972, gewezen Witte Huis adviseur John Dean liet blijken dat Nixon reeds veel vroeger op de hoogte was van de inbraak, dan deze zelf wou toegeven, nam de twijfel toe. Het bleef echter één tegen allen, want alle andere presidentiële medewerkers bleven hun chef hardnekkig afschermen.²¹ Op 13 juli 1973 bracht een technicus van het Witte Huis, Alexander Butterfield, met een ‘slip of the tongue’, de senatoren op de hoogte van het bestaan van opname-apparatuur in de Oval Office.²² Nixon overhandigde aanvankelijk slechts een selectie van de tapes aan de onderzoeksrechter, publiceerde vervolgens, in april 1974, een ‘gekuiste’ editie van tapes, waaruit nog steeds de ‘late’ presidentiële kennismaking met de inval moest blijken. Nog steeds misten de VS-senatoren elke *hard evidence*. In mei 1974 werd de politieke druk, en het ongeloof, nu ook in de eigen Republikeinse gelederen, dermate groot, dat Nixon in juli 1974 het hele tapes-bestand vrij gaf. En daar stak het *smoking gun*-document bij,²³ de integrale tekst van het gesprek van de president met zijn adviseurs op 23 juni 1972, waaruit niet enkel bleek dat Nixon reeds zes dagen na de mislukte inval op de hoogte was, maar vooral dat hij van meet af actief meewerkte aan de doofpot-operatie die de president buiten de casus moest houden.

In Jeruzalem stonden we in 1983 voor een analoge gang van zaken. Op 16 september 1982 drongen, tijdens de bezetting van Libanon door het Israëlijsche leger, de met Israël sympathiserende Falangistische milities de Palestijnse vluchtelingenkampen van Sabra en Chatilla in Beyrouth binnen, en richtten er een ware ravage aan, waarbij honderden vrouwen, kinderen en bejaarden een gruwelijke dood vonden. Israëlijsch premier Menachem Begin beweerde dat hij pas iets vernam over de gruweldaden door een bericht op de BBC, toen de slachtpartij reeds afgelopen was. Hij ontkende elke betrokkenheid van zijn regering. Nauwelijks één journalist geloofde dat, maar een onweerlegbaar bewijs voor het tegendeel ontbrak. Hypothesen en vermoedens waren er nochtans bij de vleet. Ze’ef Schiff van de Israëlijsche krant Ha’aretz kreeg tijdens de genocide een verontrustend

21 S. Kutler, *The Wars of Watergate* (New York 1990) 358.; D. Goleman, *Vital Lies, Simple Truths* (London, 1998) 93-95.

22 W. Doyle, *Inside the Oval Office. The White House Tapes from FDR to Clinton* (New York 1999) 183-196.

23 Transcriptie gesprek Nixon en Bob Haldeman: Stephen Kutler, *Abuse of Power. The new Nixon Tapes*, (New York 1997) 67.

telefoontje van een aanwezige topmilitair, maar zijn onthulling werd door de topministers genegeerd.²⁴ Onder zware druk van de oppositie en van de binnen- en buitenlandse publieke opinie startte de Commissie Kahan, samengesteld uit drie Israëlische toprechters, een onderzoek. Dankzij haar sterke rechtspositie en haar moreel krediet kon Kahan inzage van de notulen van de kabinetsraad afdwingen, die onthulden dat net voor en tijdens de inval, op donderdagavond, de premier, de minister van defensie Ariël Sharon, en de Israëlische legertop de details van de operatie organiseerden. In februari 1983 lag het harde bewijs op tafel, en Sharon verloor er tijdelijk zijn ministerschap door.²⁵

In veruit de meeste gevallen is er geen hard bewijs en worden rechters en historici geconfronteerd met de ondraaglijke lichtheid van de onzekerheden van het bestudeerde dossier. En zo start het heroïsch gevecht voor een objectieve analyse en een faire keuze uit diverse en vaak tegenstrijdige opties. Tegelijk start de inzet van het hele arsenaal aan hulpmiddelen van de historische kritiek: hypothesen, redeneringen in het positieve en het negatieve, de zeven traditionele vragen van Langlois en Seignobos, en tenslotte het Koninginnestuk, het *cui prodest*, wie heeft er baat bij een bepaald verhaal, bij een bepaalde handeling? De primaire ambitie van de rechter en de historicus blijft het reconstrueren van de werkelijke gang van zaken en van de chronologische opeenvolging der gebeurtenissen. Indien veel getuigen en ooggetuigen van de feiten voorhanden zijn, kunnen ze nog de weliswaar bedenkelijke wet van het grootste getal laten spelen. Zodra er echter slechts twee hoofdrolspelers aanwezig en betrokken waren, en deze beide kroongetuigen evenveel baat hebben bij een tegenstrijdig verhaal, zitten de onderzoekers volledig in een knoop, vooral indien beide contradictorische getuigenissen lijken te weerstaan aan de toets van de historische kritiek. Dit is dan de totale patstelling, waarbij men zeker is dat de ene de werkelijkheid weergeeft en de andere liegt. Indien de oordelende rechter of historicus fair, neutraal en objectief is, dan haalt doorgaans degene gelijk die het meest aannemelijke en het meest waarschijnlijke verhaal debiteert. Heel vaak zijn er echter stoorzenders in het spel die de uitslag bepalen.

Een memorabele casus is die van Clarence Thomas, in 1991 voorgedragen door de toenmalige Amerikaanse president George Bush sr. als rechter

24 W. Prevenier, 'Macht en onmacht van journalisten, politici en rechters. De casus van Sabra en Chatila in Beyrouth, Libanon, in 1982-1983', in : J. Art en L. François ed., *Docendo discimus. Liber Amicorum Romain van Eenoo* (Gent 1999) 445-462.

25 Eindrapport Kahan: Y. Kahan, e.a., *The Beirut Massacre. The Complete Kahan Commission Report*, (Princeton en New York 1983).

bij het Amerikaans Hooggerechtshof.²⁶ Een dergelijke aanstelling is voor het leven. Bovendien is dit een orgaan dat in totale onafhankelijkheid kan oordelen over de interpretatie van de Amerikaanse grondwet, over nieuwe wetten, en over klachten van burgers, vaak met een uitgesproken ideologische dimensie, en is dit Hooggerechtshof cruciaal voor het leven van miljoenen Amerikanen. Daarom voorziet de procedure dat een Senaatscommissie het dossier van de kandidaat-rechters onderzoekt inzake professionele bekwaamheid en morele integriteit. De eerste toets stelde bij Thomas geen probleem, de tweede des te meer door een klacht over *sexual harassment* vanwege Anita Hill, vroegere medewerkster van Thomas in de *Equal Employment Opportunity Commission*. Tijdens de ondervraging van beide hoofdrolspelers voor de Senaatscommissie gaf mevrouw Hill, met een overvloed aan details en aan duidelijk in tijd en ruimte gesitueerde handelingen, aan hoe haar vroegere chef haar had lastig gevallen met oneerbare voorstellen en met dubieus taalgebruik. Thomas ontkende met klem elk woord en elke handeling, en legde de *burden of proof* volledig bij Hill. Onder het oog van de TV-camera's die in de rechtstreekse uitzendingen ook de lichaamstaal van de protagonisten genadeloos bloot legden voor 27 miljoen kijkers, vuurden de senatoren uiterst kritische vragen af op beide partijen, maar zonder dat een van beide er mentaal onder uitging.²⁷ Totale patstelling, woord tegen woord, want geen enkele derde was bij ook maar een der feiten aanwezig.²⁸ En toch waren de senatoren geacht tot een beslissing te komen. De klachten van Anita Hill tegen Clarence Thomas werden uiteindelijk onontvankelijk verklaard met 52 tegen 48 stemmen, zodat de benoeming door president Bush verder probleemloos kon doorgaan. De gronden waarop de individuele senatoren hun moeizame besluitvorming hebben gesteund, kunnen we niet achterhalen, want ze werden niet geëxpliciteerd. Het ligt nogal voor de hand dat tal van overwegingen hebben gespeeld, zoals het hogere waarschijnlijkheidsgehalte van het ene verhaal boven het andere, maar wellicht ook de partij-politieke loyaliteit tegenover een voorstel van de Republikeinse president, de vooroordelen op basis van gender, de stereotiepe opvattingen over de definitie van *sexual harassment*,²⁹ en de variabele perceptie van dit fenomeen door mannen en vrouwen (alle

26 S. L. Ragan, e. a. ed., *The Lynching of Language. Gender, Politics, and Power in the Hill-Thomas Hearings*, (Urbana 1996) XV-XVI, 263.

27 Ragan, *The Lynching of language*, 133.

28 Voorbeelden van compleet tegenstrijdige uitspraken: Ibidem, 9-12, 97-98, 113-118.

29 Ibidem, 164-166.

leden van de Senaats-commissie waren mannen), de voor- of afkeur voor een als radicaal conservatief bekendstaande kandidaat-rechter die de kans tot conservatieve meerderheden in het Hof aanzienlijk kon verhogen. In de casus Thomas–Hill hadden de juryleden geen *smoking gun*, maar wel een rijke waaier aan wel of niet expliciteerbare motieven om hun beslissing mee te onderbouwen.

Historici zijn nochtans niet altijd gevangenen geweest van hun bronnen, van de aan- of afwezigheid van een hard bewijs, van de ideologische constructies van de acteurs. Vaak zijn ze een actieve medespeler of zelfs een autonome creator geweest in de opbouw van een geconstrueerd beeld over een segment van het verleden. Het is duidelijk dat Henri Pirenne in bepaalde delen van zijn *Histoire de Belgique*, vanaf 1900, zijn bronnen forceerde in een poging om het ontstaan van de natiestaat België van 1830 een mooie voorgeschiedenis te bezorgen.³⁰ Na zijn traumatiserende deportatie naar Duitsland tijdens de Eerste Wereldoorlog vereenzelvigde Pirenne zich nog nadrukkelijker met het Belgisch establishment, een proces waarin zijn concepten van de voorafspiegeling van België in de 15^e eeuwse Bourgondische Nederlanden, van de middeleeuwse ‘democratieën’ en van België als microcosmos van Europa nog beter gingen passen.³¹ Daarnaast is het duidelijk dat zijn analyse van de sociaal-economische ontwikkelingen in de late middeleeuwen stevig beïnvloed was door de liberale denkpatronen over economie van zijn tijd en door zijn eigen industriële familiale leefwereld. Men hoeft niet in historisch determinisme te geloven om aan te nemen dat ‘historici, kinderen van hun tijd en van hun milieu’ een paradigma is dat valabel is door de eeuwen heen. Immanuel Wallerstein kunnen we moeilijk begrijpen los van de postkoloniale trauma’s na Wereldoorlog II,³² en de theorieën van Francis Fukuyama,³³ zouden wereldvreemd klinken indien we niet wisten dat ze gepubliceerd werden na de oliecrisis van de jaren 1970 en na de beurscrisis van de jaren 1980.

30 H. Pirenne, *Histoire de Belgique* II, (3e ed., Brussel 1922) 169-172.; A. G. Jongkees, ‘Une génération d’historiens devant le phénomène bourguignon’, *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 88 (1973) 228-229; A. Uytendaele, ‘Henri Pirenne et les ducs de Bourgogne’ in: G. Despy ed., *La fortune historiographique des thèses d’Henri Pirenne* (Brussel 1986) 94-97.

31 J. Tollebeek, ‘Henri Pirenne’ in: *Kritisch denkerslexicon, aanvulling* 32 (juni 2003) 7-11.

32 I. Wallerstein, *The modern world-system*, (New York, 3 dln., 1974-1989); E. Vanhaute, ‘Immanuel Wallerstein, een bio-bibliografische schets’ in: Jan Dumolyn ed., *Aan de rand van het relativisme. Geschiedenis en engagement* (Brussel 2003) 89-103.

33 F. Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York 1992).

Niettemin is het niet enkel de historicus die de getuigenissen en bronnen van vroeger manipuleert tot ze passen in zijn eigen denkkaders. Het verloopt ook andersom. Een historicus die met geen enkel vooroordeel op stap is, die geen enkel standpunt te verdedigen heeft, wordt in zijn zoektocht naar de werkelijke gang van zaken gehinderd door de bronnen en de getuigen over die realiteit, omdat niet hij maar zij die realiteit wensen te verhullen, aan te passen aan hun eigenbelang, te stroomlijnen met hun defensieve of offensieve strategieën. In vele gevallen is de historicus dan de min of meer machteloze gevangene van de 'waarheid' of de 'waarheden' van de diverse tijdgenoten. In de zaak Thomas-Hill stond herhaaldelijk een *feminist truth* loodrecht tegen een *male chauvinist truth*.

In de klassieke positivistische geschiedschrijving werd het pluralisme van waarheden ervaren als een vreselijke handicap. Vooral met ego-documenten had zij het moeilijk. Nu weten we beter. Auteurs van dagboeken en memoires liegen doorgaans dat ze zwart zien. Het zij hun niet alleen gegund. Het is zelfs een zegen.³⁴ In een aantal nieuwe stromingen vanaf de jaren 1970 werd dit nadeel immers omgebogen tot een voordeel, en werden precies de zeer subjectieve percepties, de manipulaties, de verhullingen van tijdgenoten het voorwerp van onderzoek. De jaren '70 zijn hier zowat de 'wonderjaren'. In 1976 startte de *micro-storia* met Carlo Ginzburg's *De kaas en de wormen*.³⁵ In 1983 kreeg de *new cultural history* gestalte met het *Martin Guerre* verhaal van Natalie Zemon Davis,³⁶ in 1975 de *histoire des mentalités* met *Montaillou* van Emmanuel Le Roy Ladurie,³⁷ in 1979 met *La sorcière* van Robert Muchembled.³⁸ De uitspraken en handelingen van Ginzburg's Italiaanse molenaar, van de Kathaarse dorpsheer uit Montaillou, van de 'heks' uit Artesië, zijn uiterst subjectieve zelfpercepties, die meestal een loopje nemen met de werkelijkheid. Maar dat was voor deze *new wave* historiografie niet langer een probleem. Door het uiterst persoonlijk inkleuren van de levensomstandigheden zijn deze getuigenissen geen toevallige anekdotes, maar zijn deze getuigen veeleer representatieve iconen van zeer specifieke mentaliteiten en gedragspatronen uit een voorbije culturele en ideologische context. Bovendien wijkt de perceptie over

34 W. Prevenier, 'Zin en onzin van biografieën en ego-documenten', *Bijdragen tot de Geschiedenis van Deinze en de Leiestreek*, 75 (2008) 7-14.

35 C. Ginzburg, *Il formaggio e i vermi. il cosmo di un mugnaio del '500*, (Turiijn 1976).

36 N. Zemon Davis, *The return of Martin Guerre* (Cambridge Ma., 1983).

37 E. le Roy Ladurie, *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*, (Parijs 1975).

38 R. Muchembled, *La sorcière au village (XVe – XVIIIe siècle)* (Parijs 1979).

samenleving, godsdienst en moraal van de schaamteloze *womanizer* priester Pierre Clergue fundamenteel af van diens ondervrager, inquisiteur Jacques Fournier, bisschop van Pamiers. Hierdoor wordt duidelijk dat meerdere waarheden over één zelfde fenomeen voorkomen, maar tevens dat elk van deze waarheden een nieuwe realiteit doet ontstaan, met eigen dynamiek, met eigen oorzaken en gevolgen. Zelfs indien een van die waarheden volkomen verzonnen zou zijn, en zou afwijken van die ene objectieve werkelijkheid, blijft ze een historisch feit waarmee de historicus rekening moet houden, omdat ze impact heeft op het historisch gebeuren.

Tot slot enkele ervaringen met een heel nuttig bronnentype, dat van de remissiebrieven uitgevaardigd door de hertogen van Bourgondië,³⁹ Telkens wanneer de hertog een individu, veroordeeld voor doodslag of moord, gelukkig maakte met een genadebrief, liet hij zijn bevoegde ambtenaar een relaas opstellen waarin de feiten van het misdrijf en de motieven voor het verlenen van de genade keurig werden weergegeven, maar hij liet ook de feiten checken door zijn vorstelijke rechtbanken. Deze documenten zijn goudmijnen voor het achterhalen van middeleeuwse attitudes, en in het bijzonder van argumenten die de vorst en zijn rechters kunnen vermurwen tot genade. Ze reveleren tevens het cliëntelistisch opportunisme van de vorst om ze te verlenen. Veelal is het evenwel onmogelijk uit te maken waar de werkelijkheid begint of eindigt, wie eerlijk is en wie bedriegt. Wel weten we precies wie gelijk krijgt.⁴⁰ Uiteraard poogt de postulant de werkelijkheid te verhullen of aan te passen om de vrijspraak te behalen. Dit is een type document waarbij de bron zelf ten volle oorzaak is van deze onzekerheid, niet de onderzoeker. De actuele historicus is hier een rechter die poogt te achterhalen hoe en waarom de vorst en de middeleeuwse rechters zich lieten misleiden, of zich graag lieten verleiden, en met welke achterliggende bedoeling ze dat lieten gebeuren.

39 Ik bereid momenteel samen met Peter Arnade (California State Univ. San Marcos) een boek voor over de bruikbaarheid van remissiebrieven als historische bron. Zie voorlopig een aantal case studies, o. m. recent: W. Prevenier, 'De Zeeuwse adel in de ban van Bourgondië in 1473. Loyauteit als motief voor gratie na doodslag', in: E. Dijkhof en M. van Gent ed., *Uit diverse bronnen gelicht. Opstellen aangeboden aan Hans Smit* (Den Haag 2007) 265-276.

40 W. Prevenier, 'Les multiples vérités dans les discours sur les offenses criminelles envers les femmes dans les Pays-Bas méridionaux (XIVe et XVe siècles)', in: S. Gouguenheim e.a. ed., *Retour aux sources. Textes, études et documents d'histoire médiévale offerts à Michel Parisse* (Parijs 2004) 955-964.